

Αντιφών

ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ Β

Εισαγωγή. Σε κάποιο γυμναστήριο, ένα παιδί δέχτηκε στα πλευρά το ακόντιο ενός νεαρού, και ο θάνατός του ήταν ακαριαίος. Ο ακούσιος φόνος σε αθλητικό αγώνα θεωρούνταν σύννομος, και ο δράστης δεν τιμωρούνταν με εξορία (Δημ. 23.53 *Ἐάν τις ἀποκτείνει ἐν ἄθλοις ἄκων ... μὴ φεύγειν*). Για τις υποθέσεις φόνου *κατὰ τοὺς νόμους* αρμόδιο ήταν το Δελφίνιον. Ωστόσο, η παρούσα υπόθεση δεν εμπίπτει στην παραπάνω κατηγορία, γιατί, όπως φαίνεται και από την εξήγηση του Δημοσθένη (23.54), ο νομοθέτης είχε μάλλον κατά νουν έναν αθλητή που έχασε τη ζωή του λόγω σκληρού χτυπήματος από αντίπαλο, π.χ. σε αγώνα πυγμαχίας, παρά έναν θεατή που χτυπήθηκε κατά λάθος. Ο νεαρός κατηγορείται για *ἀκούσιον φόνον*, και η δίκη γίνεται στο Παλλάδιον. Αν κριθεί ένοχος, θα τιμωρηθεί με εξορία. Ο κατηγορούμενος, που προφανώς δεν είχε ακόμη συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του, εκπροσωπείται από τον πατέρα του, ο οποίος και εκφωνεί τους δύο λόγους της απολογίας. Ο συνήγορος δεν αμφισβητεί ότι ο θάνατος επήλθε από το ακόντιο του γιου του· υποστηρίζει όμως ότι πραγματικός υπαίτιος είναι το ίδιο το θύμα.

Ένα ενδιαφέρον παράλληλο μνημονεύεται από τον Πλούταρχο, στον *Βίο του Περικλή*:

Όταν ένας πενταθλητής χτύπησε ακούσια με το ακόντιό του τον Επίτιμο από τα Φάρσαλα και τον σκότωσε, ο Περικλής ξόδεψε μιαν ολόκληρη ημέρα συζητώντας με τον Πρωταγόρα ποιος θα έπρεπε κατά την ορθότερη λογική να θεωρηθεί υπαίτιος του ατυχήματος: το ακόντιο, αυτός που το έριξε, ή οι αγωνοθέτες; (35.6)

Οι ομοιότητες με την παρούσα *Τετραλογία* είναι προφανείς. Το θέμα ίσως να είχε συζητηθεί και σε κάποιο σύγγραμμα του Πρωταγόρα, στην *Τέχνη εριστικών* ή στις *Αντιλογίες*. Όπως παρατηρεί ο Gagarin (1997, 144-5), θα ήταν μάταιο να διερευνηθεί αν ο Αντιφών στηρίχτηκε στον Πρωταγόρα ή το αντίστροφο· το μόνο βέβαιο είναι ότι το συγκεκριμένο θέμα αποτελούσε αντικείμενο προβληματισμού στους κύκλους των διανοουμένων της εποχής.

Ερχόμαστε τώρα στην παρούσα υπόθεση. Θεωρώντας δεδομένο ότι ο αντίδικος δεν θα αμφισβητήσει τα γεγονότα, ο κατήγορος είναι υπερβολικά σύντομος στην πρωτολογία

του. Για εκείνον η υπόθεση είναι απλή: ο νεαρός ακόντισε και άθελά του σκότωσε τον γιο του. Η διήγηση του κατηγορού εξαντλείται σε δύο σειρές. Στην ελλιπή αυτή και άκρως σχηματική παρουσίαση της υπόθεσης, ο πατέρας του νεαρού θα αντιτάξει μια ιδιαίτερα λεπτολόγα και ακριβή πραγμάτευση με σκοπό να καταδείξει ότι η *αλήθεια* των πραγμάτων είναι πολύ διαφορετική από την *δόξαν* τους. Η υπερβολική *ακρίβεια* παραπέμπει στη σοφιστική (Gagarin 2002, 27-8), γι' αυτό και ο ομιλητής σπεύδει να ζητήσει την κατανόηση του ακροατηρίου· αλλά δεν έχει άλλον τρόπο για να αποδείξει την αθωότητα του γιου του. Ο εγκαλούμενος, θα υποστηρίξει, πράγματι ακόντισε, αλλά δεν σκότωσε. Μια πράξη, για να θεωρηθεί ακούσια, θα πρέπει να είναι το αποτέλεσμα σφάλματος και όχι σκόπιμης ενέργειας· και δράστης λογίζεται αυτός που έσφαλε. Το ζήτημα, επομένως, στην προκειμένη περίπτωση είναι ποιος διέπραξε το σφάλμα· κι αυτός είναι ο γιος του κατηγορού, που έτρεξε προς τη φορά του ακοντίου σε ακατάλληλη στιγμή. Αντιθέτως, ο δικός του γιος τα έπραξε όλα σωστά: ακόντισε στο πλαίσιο ομαδικής άσκησης, στον χώρο που είχε οριστεί γι' αυτήν· δεν έριξε το ακόντιο με δική του πρωτοβουλία, αλλά έχοντας λάβει εντολή· και το ακόντιο δεν κατευθυνόταν εκτός στόχου, προς τους θεατές. Αν το παιδί δεν είχε βιαστεί να τρέξει, αλλά είχε σταθεί ακίνητο μαζί με τους θεατές, δεν θα είχε σκοτωθεί. Φονιάς, επομένως, είναι το παιδί – του ίδιου του εαυτού του.

Προβλέψιμα, στην απάντησή του ο κατηγορούς θα ζητήσει από τους δικαστές να μην πειστούν από τις σοφιστείες της άλλης πλευράς, καθώς τα γεγονότα είναι ξεκάθαρα. Θα δηλώσει επίσης: «περιφρονώ την απολογία του αντιπάλου μου». Στη συνέχεια θα διαμαρτυρηθεί για το θράσος του άλλου πατέρα, που απαλλάσσει τον γιο του με τον ισχυρισμό ότι ούτε ακόντισε ούτε σκότωσε. Θα ήταν φοβερό να κριθεί αυτουργός του φόνου ο δικός του γιος, ο οποίος ούτε καν διανοήθηκε να ακοντίσει. «Αν δώσουμε πίστη στα λόγια του αντιπάλου», προσθέτει ειρωνικά, «ο γιος μου κάρφωσε μόνος του το ακόντιο στα πλευρά του». Σε ό,τι, τώρα, αφορά τον καταλογισμό του σφάλματος: αν το αγόρι μπήκε στο πεδίο βολής, ήταν γιατί κλήθηκε από τον παιδοτρίβη να βοηθήσει στην περισυλλογή των ακοντίων· το λάθος, επομένως, δεν είναι δικό του, αλλά του νεαρού, που δεν υπολόγισε σωστά τον χρόνο της περισυλλογής. Αλλά ακόμη κι αν γίνει δεκτό ότι ο γιος του είχε μερίδιο ευθύνης, καθώς δεν είχε παραμείνει ακίνητος μαζί με τους θεατές, το ίδιο ισχύει και για τον κατηγορούμενο: αν είχε μείνει κι αυτός ακίνητος και δεν είχε ακοντίσει, το παιδί θα ήταν τώρα ζωντανό. Είναι ανόσιο, καταλήγει, το θύμα να μετατρέπεται σε θύτη και, ούτε λίγο ούτε πολύ, να δικάζεται ως δράστης του φόνου.

Στη δευτερολογία του ο κατηγορος έχει διαπράξει ορισμένα λάθη, τα οποία ο απολογούμενος σπεύδει να εκμεταλλευθεί. Κατ' αρχάς επισημαίνει στον αντίπαλό του ότι όφειλε να τον ακούσει πιο προσεκτικά: ο ισχυρισμός του δεν ήταν ότι το παιδί του ακόντισε ή ότι χτύπησε τον εαυτό του με το ακόντιο, αλλά ότι απερίσκεπτα μπήκε στον δρόμο του ακοντίου: η ακρίβεια έχει σημασία. Στη συνέχεια επισημαίνει ότι, αν το παιδί έτρεξε επειδή κληθηκε από τον παιδοτρίβη, τότε το σφάλμα είναι του παιδοτρίβη. Επιπλέον, όσο ένοχοι είναι οι άλλοι ακοντιστές, άλλο τόσο είναι και ο γιος του· γιατί το αγόρι, μπαίνοντας απροειδοποίητα στο πεδίο βολής, θα μπορούσε να έχει σκοτωθεί από οποιονδήποτε. Όταν ο γιος του έριξε το ακόντιο, ο χώρος ήταν κενός. Πώς να πάρει μέτρα προφύλαξης; Το αγόρι όμως ήξερε πως εκτελούνταν ρίψεις· θα όφειλε, λοιπόν, να είχε φυλαχτεί.

Από την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι τα δύο ζεύγη λόγων δεν είναι ίσης βαρύτητας. Ο κατηγορος αυτοϋπονομεύεται από την υπερβολική του αυτοπεποίθηση. Στην πρωτολογία του χάνει την ευκαιρία να αναπτύξει την επιχειρηματολογία του, κάτι που το αναγνωρίζει και ο ίδιος στη συνέχεια. Στη δευτερολογία του αποδίδει το σφάλμα στον παιδοτρίβη, απαλλάσσοντας έτσι ανεπίγνωστα τον γιο του αντιπάλου του. Αυτό είναι το πιο σοβαρό του σφάλμα. Αν οι *Τετραλογίες* είχαν (και) διδακτικό σκοπό, ο Αντιφών θα είχε οπωσδήποτε ζητήσει από τους μαθητές του να επισημάνουν αυτές τις αδυναμίες.

α

Κατηγορία για ακούσιο φόνο

1 Όταν τα πράγματα είναι κοινώς αποδεκτά, η καταδίκη επιβάλλεται από τον νόμο και από αυτούς που τον ψήφισαν, που είναι κύριοι ολόκληρης της πολιτείας. Εάν υπάρχει όμως κάποια αμφισβήτηση, η απόφαση, συμπολίτες μου, έχει ανατεθεί σε σας. Νομίζω, πάντως, ότι ο κατηγορούμενος δεν θα αμφισβητήσει τίποτε απ' όσα θα πω. Σε ένα γυμναστήριο, ο γιος μου χτυπήθηκε στα πλευρά από το ακόντιο τούτου του νεαρού, και ο θάνατος ήταν ακαριαίος. Δεν τον κατηγορώ ότι τον σκότωσε εκούσια· το έκανε ακούσια.

2 Ωστόσο, αν και ακούσια, δεν μου προκάλεσε μικρότερη συμφορά απ' ό,τι αν το είχε κάνει εκούσια. Στον ίδιο τον νεκρό δεν έχει δημιουργήσει καμμιάν ανησυχία, αλλά σε μάς τους ζωντανούς. Από σας τώρα ζητώ να λυπηθείτε την ατεκνία των γονέων, να σπλαχνιστείτε το πρόωρο τέλος του νεκρού, και να αποκλείσετε τον φονιά απ' όσα προβλέπει ο νόμος. Μην αφήσετε ολόκληρη την πόλη να μαιίνεται από τούτον.

β

Απολογία για ακούσιο φόνο

1 Τώρα καταλαβαίνω πως από μόνες τους οι συμφορές και η ανάγκη υποχρεώνουν τους μη φιλόδικους να εμπλέκονται σε δίκες και τους φιλήσυχους να γίνονται τολμηροί, προβαίνοντας σε λόγια και σε έργα που αντίκεινται στον χαρακτήρα τους. Εγώ δεν είμαι ούτε ήθελα να είμαι τέτοιος άνθρωπος, εκτός κι αν έχω εντελώς εσφαλμένη ιδέα για τον εαυτό μου. Σε πείσμα όμως του χαρακτήρα μου, αναγκάζομαι τώρα από την ίδια τη συμφορά να απολογηθώ για πράγματα που με δυσκολία εξακρίβωσα στις λεπτομέρειές τους, και βρίσκω ακόμη πιο δύσκολο να σας τα μεταφέρω με λόγια. **2** Ανάγκη αδήριτη, κύριοι δικαστές, με υποχρεώνει να καταφύγω στην ευσπλαχνία σας και να σας παρακαλέσω, αν σας φανεί ότι αγόρευσα με μεγαλύτερη ακρίβεια και λεπτολογία απ' ό,τι είθισται, να αντιμετωπίσετε ευμενώς την απολογία μου και να μην κρίνετε, επηρεασμένοι από το ατυχές συμβάν που προαναφέρθηκε, με βάση την εικόνα των πραγμάτων, αλλά με βάση την αλήθεια τους. Όσοι είναι ικανοί στον λόγο, ξέρουν να δημιουργούν εικόνες για τα γεγονότα. Την αλήθεια όμως τη λένε αυτοί που είναι δίκαιοι και ευσεβείς στα έργα τους.

3 Εκπαιδεύοντας τον γιο μου σε ό,τι είναι ωφέλιμο για την πόλη, νόμιζα πως και στους δύο μας θα έβγαине σε καλό. Οι προσδοκίες μου, ωστόσο, διαψεύστηκαν. Ο νεαρός, ούτε από ανευθυνότητα ούτε από ασυδοσία, αλλά ασκούμενος στον ακοντισμό μαζί με τους συνομηλίκους του, ακόντισε μεν, αλλά δεν σκότωσε κανέναν, τουλάχιστον σύμφωνα με την αλήθεια των γεγονότων· κατηγορείται για ακούσιο φόνο εξαιτίας του σφάλματος ενός άλλου. **4** Αν το ακόντιο, βγαίνοντας από την πορεία του, είχε χτυπήσει το παιδί εκτός του οριοθετημένου χώρου, θα αναγνωρίζαμε ασυζητητί την ενοχή μας. Το παιδί όμως έτρεξε προς την φορά του ακοντίου κι έβαλε μπροστά το σώμα του. Έτσι ο γιος μου εμποδίστηκε να βρει τον στόχο και χτυπήθηκε το παιδί, που βρέθηκε στην πορεία του ακοντίου. Και για τούτο κατηγορούμαστε εμείς οι αθώοι. **5** Το παιδί χτυπήθηκε επειδή έτρεξε προς το ακόντιο. Ο κατήγορος δεν έχει δίκιο να ρίχνει το φταίξιμο στον νεαρό, γιατί δεν χτύπησε κανέναν από αυτούς που στέκονταν έξω από τον στόχο. Είναι προφανές ότι το παιδί, αν στεκόταν, δεν θα είχε χτυπηθεί· βρέθηκε εκούσια στη φορά του ακοντίου. Καθίσταται, επομένως, ακόμη σαφέστερο ότι έχασε τη ζωή του εξαιτίας του δικού του σφάλματος. Αν είχε παραμείνει ακίνητο και δεν έτρεχε, δεν θα είχε χτυπηθεί.

6 Εφόσον και οι δύο πλευρές συμφωνούμε ως προς το ακούσιο του φόνου, θα πρέπει να εξετάσουμε τίνος ήταν το σφάλμα· κι αυτός που το διέπραξε, είναι σαφέστατα ο φονιάς. Αυτοί που σφάλλουν σε κάτι που σκόπευαν να κάνουν, είναι δράστες των ακουσίων· κι αυτοί που κάνουν ή παθαίνουν κάτι εκούσια, είναι υπαίτιοι για το πάθημά τους. **7** Ο νεαρός, λοιπόν, δεν έσφαλε στο παραμικρό εις βάρος οιοδήποτε. Ούτε ασκούσαν ενώ του είχε απαγορευθεί, αλλά, αντιθέτως, έχοντας λάβει εντολή. Ούτε ακόντιζε εν μέσω αυτών που γυμνάζονταν, αλλά με την ομάδα των ακοντιστών. Κι ούτε πέτυχε το παιδί ρίχνοντας το ακόντιο εκτός στόχου, προς τους θεατές. Έκανε τα πάντα σωστά, όπως σκόπευε. Δεν διέπραξε, επομένως, τίποτε το ακούσιο, αλλά, τουναντίον, έπαθε, καθώς εμποδίστηκε να βρει τον στόχο. **8** Το παιδί όμως, θέλοντας να τρέξει, δεν υπολόγισε σωστά τον χρόνο κατά τον οποίο θα ήταν ασφαλές να το κάνει, και έπεσε στον δρόμο του ακοντίου. Το σφάλμα του το πλήρωσε με τη ζωή του. Φυσικά, ούτε χαιρόμαστε γι' αυτό, ούτε το θέλαμε. Συμμεριζόμαστε τη θλίψη και τον πόνο των δικών του. Καθώς όμως το σφάλμα ανάγεται σε κείνον, την πράξη δεν την κάναμε εμείς αλλά αυτός που έσφαλε. Η συμφορά έπεσε στον δράστη. Εμείς απαλασσόμαστε από την κατηγορία καθώς η δικαιοσύνη έχει ήδη αποδοθεί: ο δράστης τιμωρήθηκε αυτοστιγμεί για το σφάλμα του. **9** Μας απαλλάσσει και ο νόμος σύμφωνα με τον οποίο ο κατηγορος διώκει τον γιο μου ως φονιά. Ο νόμος απαγορεύει τον φόνο σε κάθε περίπτωση, είτε είναι δικαιολογημένος είτε αδικαιολόγητος. Εφόσον το σφάλμα διαπράχθηκε από το ίδιο το θύμα, ο γιός μου απαλλάσσεται από την κατηγορία του ακούσιου φόνου· και εφόσον δεν εγκλείται από τον ενάγοντα για εκούσιο φόνο, απαλλάσσεται και από τις δύο κατηγορίες. **10** Απαλλάσσεται, επομένως, τόσο από την αλήθεια των γεγονότων όσο και από τον νόμο σύμφωνα με τον οποίο διώκεται. Ούτε ο τρόπος της ζωής μας δικαιολογεί να πάθουμε τέτοια δεινά. Ο γιος μου θα πληρώσει αδικώς για το σφάλμα ενός άλλου, κι εγώ, αν και όχι περισσότερο αθώς από εκείνον αλλά εξίσου, θα υποφέρω πολλαπλάσια. Ύστερα από την καταστροφή του, η ζωή μου, όση μου απομένει, θα είναι αβίωτη. Έχοντας χάσει το παιδί μου, θα μπω ακόμη ζωντανός στον τάφο.

11 Λυπηθείτε, λοιπόν, τούτο το παιδί για τη συμφορά που το βρήκε χωρίς σφάλμα δικό του, λυπηθείτε κι εμένα τον δόλιο, που με βρήκε στα γεράματα τέτοιο κακό. Μη μας προδιαγράψετε άθλια μοίρα καταδικάζοντάς μας· τηρήστε την ευσέβεια και αθώωστε μας. Ο νεκρός έχει πάρει την εκδίκησή του με τη συμφορά που τον βρήκε. Είναι άδικο να επωμιστούμε το δικό του λάθος. Αναγνωρίστε πως ό,τι έγινε, έγινε δίκαια και σωστά.

Σεβόμενη την ανθρώπινη και θεϊκή δικαιοσύνη, αθώωστε μας, και μη ρίξετε τους δύο πιο αξιοθρήνητους ανθρώπους, πατέρα και γιο, σε πρόωρες συμφορές.

Υ Δευτερολογία του κατηγορού

1 Ότι η ανάγκη εξωθεί τους πάντες σε λόγια και πράξεις που αντίκεινται στον χαρακτήρα τους, νομίζω πως το δείχνει τούτος, και μάλιστα όχι στα λόγια αλλά στα έργα. Ενώ στο παρελθόν ήταν ελάχιστα θρασύς και τολμηρός, τώρα, εξαιτίας της συμφοράς του, αναγκάζεται να λέει πράγματα που δεν θα περίμενα ποτέ να πει. **2** Εγώ, μέσα στην αφέλειά μου, θεωρούσα ότι δεν θα με αντέκρουε· αλλιώς, δεν θα είχα στερήσει τον εαυτό μου από το ήμισυ της κατηγορίας, εκφωνώντας ένα λόγο αντί για δύο. Και τούτος, αν δεν ήταν τόσο θρασύς, δεν θα υπερτερούσε τώρα απέναντί μου έχοντας εκφωνήσει δύο λόγους αντί για ένα: μία απολογία ως απάντηση στον δικό μου λόγο, και μία κατηγορία χωρίς αντίλογο.¹ **3** Κι ενώ διαθέτει τόσο μεγάλο πλεονέκτημα στον αριθμό των λόγων, και ακόμη μεγαλύτερο σε αυτά που έκανε, έχει το θράσος να σας παρακαλεί διαρκώς να αντιμετωπίσετε ευμενώς την απολογία του. Εγώ που δεν έκανα κανένα κακό, αλλά, αντιθέτως, έπαθα συμφορές μεγάλες και δεινές, και τώρα ακόμη δεινότερες, στην πράξη και όχι στα λόγια, καταφεύγω, κύριοι, στην ευσπλαχνία σας και σας παρακαλώ, εσείς που είστε τιμωροί των ανοσίων έργων και εκτιμητές των οσίων, να μην εξαφανίσετε έργα φανερά πεισμένοι από δολερές λεπτοτολογίες, και να θεωρήσετε ψευδή την αλήθεια των γεγονότων. **4** Οι λεπτοτολογίες είναι κατασκευές που αποβλέπουν περισσότερο στην πειθώ παρά στην αλήθεια. Η τελευταία, ωστόσο, θα λεχθεί, πιο άτεχνα αλλά και πιο άδολα.

Έχοντας εμπιστοσύνη στο δίκιο μου, περιφρονώ την απολογία του. Η αυτοπεποίθησή μου όμως κλονίζεται μπροστά στη σκληρότητα της Τύχης. Σαν να μην ήταν αρκετό που έχασα τον γιο μου, φοβούμαι μήπως τον δω να καταδικάζεται από σας ως δράστης του φόνου. Ο συνήγορος έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο θράσους και αναισχυντίας, που ισχυρίζεται ότι αυτός που ακόντισε και σκότωσε, ούτε χτύπησε ούτε σκότωσε κανέναν, ενώ ο άλλος, που ούτε άγγιξε το ακόντιο ούτε διανοήθηκε να ακοντίσει, ενώ υπήρχε τόσος τόπος να σταθεί και τόσοι άνθρωποι, έκανε λάθος και διαπέρασε μόνος του τα πλευρά του με το ακόντιο – αυτό μας λέει! Εγώ όμως, αν τον κατηγορούσα ότι τον

¹ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΑ: εκφωνώντας στην πραγματικότητα ένα λόγο, τον παρόντα, αντί για τους δύο που δικαιούμουν. Και τούτος, αν δεν ήταν τόσο ιταμός, δεν θα πλεονεκτούσε διπλά απέναντί μου, απαντώντας στον δικό μου λόγο και στη συνέχεια προβαίνοντας σε κατηγορίες που δεν θα μπορού πια να αντικρούσω.

σκότωσε εκούσια, θα ήμουν, θαρρώ, πιο πειστικός από τον συνήγορο του κατηγορουμένου, που ισχυρίζεται ότι ο νεαρός ούτε ακόντισε ούτε σκότωσε.

6 Εκείνη τη στιγμή, ο γιος μου κλήθηκε από τον παιδοτρίβη που είχε αναλάβει την περισυλλογή των ακοντίων για τους ακοντιστές και, εξαιτίας της ασυδοσίας του νεαρού, βρέθηκε στην πορεία του όπλου του, που αποδείχτηκε εχθρικό, και χωρίς να σφάλει στο παραμικρό, είχε άθλιο τέλος. Ο νεαρός, ωστόσο, σφάλοντας ως προς τον χρόνο της περισυλλογής, δεν εμποδίστηκε, όπως λέει ο αντίδικος, να βρει στόχο, αλλά, για κακή μου τύχη, βρήκε. Πρόθεσή του δεν ήταν, βέβαια, να σκοτώσει. Ωστόσο, είναι ευκολότερα υποστηρίξιμο ότι σκότωσε εκούσια παρά ότι ούτε ακόντισε ούτε σκότωσε.

7 Το παιδί μου το σκότωσε μάλλον ακούσια παρά εκούσια. Ωστόσο, αρνείται κατηγορηματικά ότι το σκότωσε, και υποστηρίζει ότι δεν καταδικάζεται ούτε βάσει του νόμου, ο οποίος απαγορεύει τον φόνο σε κάθε περίπτωση, είτε αυτός είναι δικαιολογημένος είτε αδικαιολόγητος. Ωστόσο, ποιος είναι αυτός που έριξε το ακόντιο; Σε ποιον ανάγεται ο φόνος, στους θεατές ή στους παιδαγωγούς, τους οποίους κανείς δεν κατηγορεί στο ελάχιστο; Οι συνθήκες του θανάτου του δεν είναι αφανείς· για μένα τουλάχιστον, είναι ολοφάνερές. Θεωρώ ότι σωστά ο νόμος ορίζει ότι αυτοί που σκοτώνουν πρέπει να τιμωρούνται. Αυτός που σκότωσε εκούσια, είναι δίκαιο να πέσει σε ακούσιες συμφορές, κι αυτός που σκοτώθηκε, εκούσια ή ακούσια, αδιάφορο, θα αδικούνταν αν παρέμενε χωρίς εκδίκηση.

8 Ούτε είναι σωστό να αθωωθεί με τη δικαιολογία ότι επρόκειτο για ατύχημα και σφάλμα. Αν το ατύχημα συμβαίνει χωρίς κανένα θεϊκό σχεδιασμό, και είναι απλώς το αποτέλεσμα ανθρώπινου σφάλματος, είναι δίκαιο να πληρώσει αυτός που έσφαλε. Κι αν μίσημα θεϊκό προσβάλλει τον δράστη επειδή είναι ασεβής, δεν είναι σωστό να παρακωλύεται η θεία δίκη.

9 Είπαν επίσης πως είναι αθέμιτο να θεωρούνται άξιοι κακών αυτοί που επιδίδονται σε καλές και ευγενείς ενασχολήσεις. Πώς όμως είναι θεμιτό για εμάς, που ασκούμαστε σε ενασχολήσεις εξίσου ευγενείς με τις δικές τους, να τιμωρούμαστε με θάνατο;

Υποστηρίζοντας ότι ο γιος του δεν έφταιξε σε τίποτε, και ζητώντας οι συμφορές να πέφτουν σε αυτούς που έφταιξαν, και όχι να εκτρέπονται στους αθώους, επιχειρηματολογεί υπέρ ημών. Ο γιός μου, που σκοτώθηκε από τούτον τον νεαρό χωρίς να φταίξει στο παραμικρό, θα αδικούνταν αν δεν εκδικούμουν τον θανατό του. Κι εγώ, που

είμαι ακόμη πιο άμεμπτος από τον συνήγορο, θα το θεωρήσω μεγάλη προσβολή αν δεν μου δώσετε αυτά που μου προσφέρει ο νόμος.

10 Θα δείξω τώρα, βάσει της επιχειρηματολογίας των ίδιων των αντιδίκων, ότι ο κατηγορούμενος δεν απαλλάσσεται ούτε από το σφάλμα ούτε από την ακούσια πράξη· και τα δύο αυτά είναι κοινά και στους δύο. Αν είναι σωστό να θεωρηθεί ο γιος μου φονιάς του εαυτού του επειδή μπήκε στη φορά του ακοντίου και δεν στάθηκε ακίνητος, τότε ούτε ο νεαρός απαλλάσσεται από την κατηγορία· θα ήταν αθώος μόνο αν ο γιός μου είχε σκοτωθεί ενώ ο ίδιος δεν ακόντιζε αλλά στεκόταν ακίνητος. Ας δεχθούμε, λοιπόν, χάριν υποθέσεως, ότι ο φόνος έγινε και από τους δύο. Ο γιός μου, που έσφαλε εις βάρος του εαυτού του, πλήρωσε το σφάλμα του περισσότερο απ' ό,τι του αναλογούσε: έχασε τη ζωή του. Ο συνεργός, ωστόσο, και κοινωνός του σφάλματος –εις βάρος άλλου, όχι του εαυτού του– δεν θα ήταν άδικο να μην πληρώσει για την πράξη του;

11 Καθώς προκύπτει από την αγόρευση των ίδιων των απολογουμένων ότι ο νεαρός ήταν μέτοχος του φόνου, δεν θα ήταν ούτε δίκαιο ούτε όσιο να τον απαλλάξετε. Ούτε εμείς, που χάσαμε τη ζωή μας εξαιτίας του δικού τους σφάλματος, αν καταδικαστούμε ως δράστες του φόνου, θα αντιμετωπιζόμασταν με ευσέβεια, αλλά με ασέβεια. Ούτε αυτοί που μας αφαίρεσαν τη ζωή, αν δεν αποκλειστούν απ' όσα πρέπει, θα ήταν σωστό να αντιμετωπιστούν με σεβασμό από αυτούς που αθώωσαν τους ανόσιους. Καθώς, λοιπόν, όλο το μίσμα, και για λογαριασμό όλων, θα πέσει πάνω σας, οφείλετε να είστε άκρως προσεκτικοί στην απόφασή σας. Αν τον βρείτε ένοχο και τον αποκλείσετε απ' όσα προβλέπει ο νόμος, θα είστε καθαροί από την κατηγορία. Στο όνομα, λοιπόν, της ευσέβειας και των νόμων, πάρτε τον και τιμωρήστε τον· μην τον αφήσετε να σας μολύνει. Και για μας τους γονείς, που είμαστε από κείνον θαμμένοι ζωντανοί, κάντε τη συμφορά να μοιάζει ελαφρότερη.

Δευτερολογία του κατηγορουμένου

1 Είναι λογικό ο ενάγων, έχοντας στραμμένη την προσοχή του στη δική του κατηγορία, να μην έχει κατανοήσει την απολογία μου. Εσείς όμως θα πρέπει να το κάνετε. Γνωρίζετε ότι εμείς οι αντίδικοι, κρίνοντας τα πράγματα από τη δική μας σκοπιά, θεωρούμε εύλογα ότι έχουμε το δίκιο με το μέρος μας, εσείς όμως οφείλετε να τα βλέπετε αμερόληπτα. **2** Η αλήθεια των έργων εξετάζεται με βάση τα λόγια. Αν έχω πει κάποιο ψεύδος, αναγνωρίζω ότι ρίχνει σκιά και σε κάθε τι που έχω πει σωστά. Αν, ωστόσο, λέγοντας την αλήθεια, σας φάνηκα υπερβολικά λεπτολόγος, υπεύθυνος για τη δυσφορία σας δεν θα πρέπει να θεωρηθώ εγώ, ο λέξας, αλλά αυτός, ο πράξας.

3 Κατ' αρχάς, θέλω να αντιληφθείτε ότι ένας απλός ισχυρισμός δεν καθιστά κάποιον φονιά· η ενοχή του πρέπει να αποδειχθεί. Ο αντίδικός μου συμφωνεί μεν ότι τα γεγονότα είναι όπως τα περιγράψω, έχει όμως διαφορετική άποψη για το ποιος ήταν ο δράστης του φόνου, κάτι που δεν μπορεί να καταστεί σαφές παρά μόνο από τα ίδια τα πράγματα. **4** Διαμαρτύρεται για τις συκοφαντίες που τάχα ξεστομίζω για τον γιο του, ότι, ενώ εκείνος ούτε ακόντισε ούτε διανοήθηκε να το κάνει, εγώ τον βγάζω φονιά, αποφεύγει όμως να απαντήσει στα επιχειρήματά μου. Δεν υποστηρίζω ότι ο γιός του ακόντισε, αλλά ότι, καθώς βρέθηκε στον δρόμο του ακοντίου, σκοτώθηκε μόνος του και όχι από τον νεαρό· δεν πέθανε ενώ στεκόταν ακίνητος. Αιτία του θανάτου του ήταν το γεγονός ότι έτρεξε μέσα στον χώρο, θέλοντας να περάσει απέναντι. Αν το έκανε επειδή τον φώναξε ο παιδοτρίβης, αυτός που τον σκότωσε είναι ο παιδοτρίβης. Κι αν το έκανε με δική του πρωτοβουλία, ο ίδιος είναι υπεύθυνος για τον θάνατό του.

5 Προτού προχωρήσω σε άλλο επιχειρήμα, θέλω να καταστήσω ακόμη σαφέστερο ποιος έκανε την πράξη. Ο γιος μου ακόντισε εξίσου εύστοχα με τα άλλα μέλη της ομάδας· το συμβάν δεν οφείλεται σε δικό το σφάλμα, όπως του καταλογίζεται. Αντιθέτως, ο γιος του δεν έκανε το ίδιο με τους άλλους θεατές, αλλά έτρεξε προς την πορεία του ακοντίου. Είναι σαφές ότι παιδί, αν δεν είχε κάνει τούτο το σφάλμα, που είναι αποκλειστικά δικό του, δεν θα είχε πάθει τίποτε παραπάνω απ' ό,τι οι άλλοι θεατές. Ο γιος μου δεν θα έσφαλλε εις βάρος κανενός αν δεν είχε βρεθεί κανείς στον δρόμο του ακοντίου του. Κι αν ο γιος του στεκόταν μαζί με τους θεατές, δεν θα τον έβρισκε το δόρυ.

6 Θα σας δείξω τώρα ότι όσο οι άλλοι ακοντιστές είναι μέτοχοι στον φόνο, άλλο τόσο είναι και ο γιος μου. Αν το παιδί πέθανε επειδή ο γιος μου ασκούνταν στον ακοντισμό, όλοι όσοι προπονούσαν μαζί του θα έπρεπε να θεωρηθούν συνεργοί και συνυπεύθυνοι. Αν δεν χτύπησαν το παιδί, δεν είναι γιατί δεν εκτελούσαν ρίψεις, αλλά γιατί το παιδί δεν βρέθηκε στον δρόμο των δικών τους ακοντίων. Ο γιος μου δεν έκανε κάποιο σφάλμα που απέφυγαν να κάνουν εκείνοι. Παρόμοια με εκείνους, δεν θα τον είχε χτυπήσει αν είχε παραμείνει ακίνητος μαζί με τους θεατές.

7 Και δεν είναι μόνο τούτο το σφάλμα του παιδιού, αλλά και το γεγονός ότι δεν φυλάχτηκε. Ο γιος μου, που δεν έβλεπε κανέναν να διατρέχει τον χώρο, πώς θα έπαιρνε μέτρα προφύλαξης ώστε να μη χτυπήσει κανέναν; Το παιδί όμως, που είχε δει πως εκτελούνταν ρίψεις, θα μπορούσε εύκολα να προφυλαχτεί ώστε να μη χτυπηθεί· δεν είχε παρά να σταθεί ακίνητο.

8 Ο νόμος τον οποίον επικαλούνται, είναι αξιέπαινος. Σωστά και δίκαια, αυτούς που σκότωσαν ακούσια, τους τιμωρεί με ακούσια παθήματα. Ο νεαρός, ωστόσο, που δεν έκανε κανένα σφάλμα, θα ήταν άδικο να τιμωρηθεί στη θέση αυτού που έσφαλε· του αρκεί να επωμίζεται τα δικά του λάθη. Το παιδί, όμως, που έχασε τη ζωή του εξαιτίας δικών του σφαλμάτων, έσφαλε και αυτοστιγμεί τιμωρήθηκε από τον ίδιο του τον εαυτό. Καθώς, λοιπόν, αυτός που σκότωσε έχει τιμωρηθεί, ο φόνος δεν έχει μείνει χωρίς εκδίκηση. **9** Καθώς ο φονιάς έχει ήδη τιμωρηθεί, δεν θα αφήσετε μέσα σας κάποια ανησυχία, αλλά αν μας καταδικάσετε. Ο νεκρός, έχοντας υποστεί τις συνέπειες του σφάλματός του, δεν θα αφήσει σε κανέναν κανένα λόγο ανησυχίας. Αν όμως αφανιστεί τούτος εδώ, που είναι αθώος, η ανησυχία σε αυτούς που τον καταδίκασαν θα μεγαλώνει μέρα με τη μέρα. Κι αν από τα λεγόμενά μας προκύπτει πως δράστης είναι το παιδί, δεν του φταίνε αυτά που είπαμε, αλλά αυτά που έπραξε. **10** Καθώς προκύπτει πως δράστης είναι το παιδί, ο νόμος απαλλάσσει από την κατηγορία εμάς και καταδικάζει τον δράστη του φόνου.

Ούτε, λοιπόν, να μας ρίξετε σε συμφορές που δεν μας αξίζουν, ούτε από συμπάθεια για την ατυχία τους να αποφασίσετε ενάντια στη θεότητα. Να θυμάστε ότι το κακό συνέβη επειδή το αγόρι μπήκε στη φορά του ακοντίου. Όπως υπαγορεύει η ευσέβεια και η δικαιοσύνη, αθώωστε μας. Γιατί δεν είμαστε υπαίτιοι για τον φόνο.